

SZEMLE

GÁLOS REZSÓ : KÁRMÁN JÓZSEF
[Művelt Nép Könyvkiadó : 1954. 193 o.]

A nemrégiben elhunyt kiváló tudós értékes művek, könyvek, tanulmányok, cikkek hosszú sorával járult hozzá a magyar irodalomtörténetírás fejlődéséhez. Többévtizedes szorgos kutatómunkájának eredményei igen jelentősek. *Gálos Rezső* munkásságát elmélyült tudás, a tények és adatok tisztelete jellemzi. Az irodalomtörténet homályos, a találgatások és ellentmondások ködébe vesző problémáinak kibogozása volt egyik legfőbb törekvése. Rendszerezései és adatközlései szilárd pontokat nyújtanak az elméleti, összefoglaló munkák számára. Munkakedve élete végéig nőtt. A legutóbbi évek során három monográfiája látott napvilágot. Az előttünk fekvő könyv ezek közül való.

Kármán József élete egyike volt azoknak a rövid, de ragyogó felvillanásoknak, melyek nem ritkák a magyar irodalom történetében. A Fanni hagyományai és A nemzet csinosodása a magyar szépirodalom és elméleti irodalom legkiválóbb termékei közé tartoznak. Az Urániának, ennek a hősies erőfeszítésnek az emlékét kegyelettel őrzi az irodalmi köztudat. Mégis, nagyon keveset tudunk arról a fiatal művésztől, aki tehetségével és munkájával létrehozta őket. Gálos Rezső monográfiája főként az életrajzi részletekben nyújt újat. Nem elégszik meg az eddigi irodalomtörténetírás eredményeinek rögzítésével, az ellentmondó állítások kiküszöbölésével, hanem ismeretlen — főként levéltári — anyagok feldolgozása segítségével, amennyire lehetséges, hiánytalan életrajzot ad.

Az életrajzi elemek ismerete az írói világszemlélet, a művészi törekvések, a témakör, sőt a stílus sajátosságai szempontjából is rendkívül fontos. A biográfiai adatok hiánya hosszú időn keresztül hátráltatta, sőt ma is komoly mértékben akadályozza a Shakespeare-kutatást. A magyar irodalomban is akadt erre példa, elég ezzel kapcsolatban Balassi Bálintra utalni. Gálos Rezső könyvének egyik nagy érdeme, hogy nem hagyatkozik pusztán az egyéni élet speciálisan magánjellegű eseményeire, hanem még a családi körülmények rajzában is kidomborítja azokat a mozzanatokat, melyek az ifjú Kármánt egy bizonyos jellegű kultúra befogadására ösztönözték. Régi és közismert tény, és főként a művészek esetében igaz, hogy az ifjúkori élményeknek milyen elhatározó szerepük van a későbbi életvitel szempontjából. Kármán esetében különösen fontos élni ezzel a közkeletű igazsággal, hiszen fiatalon, további művek lehetőségét hordozva magában, tűnt el rejtélyesen az élők sorából. (Halála körülményeit egyébként Gálosnak sem sikerült megnyugtatóan megoldani.) A monográfia szemléletesen elemzi Kármán Pesten eltöltött

éveit, indokolja a pesti egyetem, irodalmi törekvések, társasági élet szerepét Kármán emberi-művészi érlelődése szempontjából. „A gimnázium elvégzése után az alig 16 éves ifjú, unokatestvérével együtt Pestre került jogásznak. Megnyílt előttük a világ”. — írja Gálos Rezső. Abban a világban, amely előttük megnyílt, a felvilágosodás szikrái lappangottak. A polgári származású református papfiúban ezek a szikrák alkalmas talajra találtak. Gálos kimutatja, hogy Kármánt szoros kapcsolatok fűzték a kultúradelvelő Rádayakhoz. Ennek a viszonyoknak a fejtegetése végigvonul az egész könyvön. A kapcsolat jelentőségét, s ez az érzésünk megmarad a tekintélyes bizonyító anyag ellenére is, túlértékeli. Lehetséges, hogy ezt a felfedezés újdonsága indokolja, de sokkal valószínűbb, hogy a könyvnek ez az aránytézisége a koncepció egyik hiányosságából fakad. A monográfia komoly eredményeit befolyásolja az a tény, hogy az író éró hatások, egyéniek és kultúrálisak, rajzánál szerző mereven ragaszkodik bizonyos adatokhoz, tényekhez s ezek alapján állít fel hipotéziseket. Sokszor bekezdéseken keresztül feltételes módban ír. Az adatok kezelésének ez a nagyvonalúsága nem csap át ilyen szabadon a társadalmi és irodalmi élet általános, de nem kevésbé hatóképes és nem kevésbé jellem és egyéniségformáló tényezőinek boncolgatásába. Kíssé szűk világban, a család, a barátok, az olvasmányok és ambíciók világában mozog, él és alkot Kármán. Az egyéni élet rugóinak vizsgálatában sikerül legyűrnie azt a szemléletet, mely az írói egyéniséget önmagából magyarázza, de ezen túlhaladva, inkább a precíz és alapos miliő-ábrázolást választja, mintsem a társadalmi életből sarjadó eszmék filológus módon pontos, de nem kicsinyes taglalását.

Egy kevésbé művelt, de nem elhanyagolható területre hívja fel Gálos Rezső monográfiája a figyelmet. A pozitivistá irodalomtörténetírás szinte teljesen elrontotta az úgynevezett hatáskutatás hitelét. A forráskutatás mechanikus módszerei, a külsődleges párhuzamok gyerekes örömmel való kimutatása, az írói invenció lehetőségének tagadása, napjainkban legfeljebb mosolyt vált ki. A Szinnyei, Badics, Császár-féle műelemzési módszerek egy pedánsan korlátolt iskolás szemléletet teremtettek. Rendkívül érdekes azonban, hogy az irodalmi hatásokat többnyire magukban a művekben mutatták ki, nevek és helyzetek hasonlósága alapján, írói életrajzaikban pedig legfeljebb az olvasmányok felsorolására vállalkoztak. A könyvekben szereplő írókon alig látszik a kultúra hatása, leperreg róluk, mint a víz. Ez az ellentmondás nem véletlen. Az élet, a tapasztalatok elsődlegessége mellett a művészek életében a kultúrális élményeknek fokozott hatásuk van. Ezzel számolni kell. Az élet és művészet kölcsönhatása különös intenzitással érvényesül az írói pályán. A pozitivistá irodalomtörténet számára ismeretlen volt a kölcsönhatás fogalma. Gálos Rezső könyvében nagy súlyt helyez arra, hogy — legalábbis adatok segítségével — élénk állítsa az olvasott, művelt, irodalomért rajongó, filozófiai, tudományos művekben elmélyedő Kármán Józsefet. Kármán megindítóan szép sorai az irodalom jelentőségét a szubjektív meggyőződés hevével ecsetelik: „... az igaz literátor hozza le, mintegy második Prometheus, az égből a bölcsesség szép világát”. A hatáskutatás technikát, mesét, neveket, kellékeket ajándékoz az íróknak, a valódi irodalmi hatások bölcsességet, eszméket, tetterre indító érzelmeket. Az elsőt támadva, nem szabad lemondani a másodikról. Kármán példája is erre int. Eredeti munkát követel és ebben nem kis része van a nagy írók „hatásának.”

Egy szerelmi kaland emlékével és tettvágytól telítve érkezik haza Magyarországra Kármán. Bécsi tartózkodásának adatait Gálos könyve meg-

nyugtatóan rendszerezi. A könyv szerint már Bécsben felvetődött az a gondolat Kármánban, hogy ágens lesz. A felsorolt adatok alapján ez valószínű. Nemsokára azonban bezárul előtte az érvényesülés útja. Ez bizonyára fokozta elégedetlenségét az újjáéledő reakcióval szemben. Ennek a homályos életrajzi pontnak a megvilágítása kétségkívül fontos, hiszen hazatérésének okairól és körülményeiről nagyon keveset sejtettünk eddig. Kármán is osztozik annak a fiatal protestáns értelmiségnek a sorsában, amely háttérbe szorulva sem lankad új utakat keresni. A legfojtott törekvések más formában törnek elő. Írónak lenni e korban társadalmi tett. Mindenesetre életének ez a fordulata — bár Gálos nem szól róla — indíték, lökés az Uránia megalapítása irányában.

Az Uránia keletkezését Gálos a ma már közismert adatokra, feltevésekre alapozva magyarázza. Ezekkel vitába szállni meddő volna. De talán nem felesleges egy nehezen körvonalazható sajátosságra utalni, mely érzésem szerint hiányzik a könyvből. Az írói életrajzoknak az a klasszikus módszere, amely nem fél alkalmazni a művészet eszközeit olyan esetekben, amikor a tények nem beszélnek önmagukért, egyes kérdések tárgyalásánál hatalmas segítséget jelentene. Nem a regényesítésre célzunk itt, hanem arra az elgondolásra, amely a tárgyalt író emberi és művészi egyéniségének jellemző vonásaihoz igazodik a fejtegetés arányaiban. Vagyis azt hiányoljuk, hogy Kármán életének fonala nem vezet szükségképpen az Uránia megalapítása felé, hanem bizonyos tények egyszerű következményének tűnik. E módszer hiánya természetesen nem érinti a könyv alapvető érdemeit.

Kármán pályafutásának egyik középponti kérdése, hogy az oly világosan körvonalazott célkitűzésekkel meginduló Uránia vajon miért nem játszott nagyobb szerepet a magyar irodalmi köztudat kialakításában? Gálos azzal indokolja ezt, hogy Kármán nem tudott megfelelő munkatársakat toborozni vállalkozásához. Sok igazság van ebben a megállapításban. A könyv adatai alapján világos, hogy Kármán, noha mélyen átérezte a kor törekvéseit, társadalmi és kulturális téren egyaránt, kissé külön pályán mozgott, véletlenül, vagy szándékosan nem került elég szoros kapcsolatba az akkori irodalmi körökkel. Fel sem ötlött benne az a gondolat, hogy Kazinczyt, a Magyar Múzeum és az Orpheus tapasztalt szerkesztőjét megnyerje folyóirata számára. Ez az elszigeteltség annál is inkább különös, mert A nemzet csinosodásában éppen Kármán vázolja fel a legpontosabban a magyar ugar képét, a gazdasági és kulturális elmaradottság okait. A helyzetnek és a feladatnak, stílusosan is nagyszerű formábaöntése máig is mintaszerű. Montesquieu klímaelmélete segítségével, éppen a helyzetismeret és problémalátás életszerűségénél fogva, túlhaladja választott módszerét és a valóság törvényei közelébe férkőzik. Folyóiratában azonban még az eredetiség meggyőzően hangoztatott követelményét sem tudja megvalósítani, hiszen a cikkek javarésze fordítás. A költők és írók nem juttatják el műveiket Kármánhoz. Gálos könyve megismertet a tényekkel, a további kutatás feladata, hogy ennek a nem jelentéktelen problémának szubjektív és objektív okait felderítse.

A könyv további két fejezetében a Fanni hagyományai és A nemzet csinosodása elemzése következik. Az elemzések a lényeges kérdések kifejtésén alapulnak, egészükben azonban nem adnak új vonást az addig kialakult Kármán-portréhoz. A könyv bőséges anyaga felhasználásával ezeket a fejtegetéseket sokkal színesebbé, újszerűbbé lehetett volna tenni. Ez annál is inkább szükséges lett volna, mert mindaz, ami Kármán életében fontos; tapasztalata, műveltsége, törekvései; itt öltének testet. Ez a két mű Kármán

életének legmélyebb értelme, ezekért őrzi személyét emlékezetében az utókor. Gálos könyve minden eddiginél alaposabb, átfogóbb elemzés nyersanyagát adja, de nem küszöböli ki a témával való további foglalkozás szükségességét.

Nagy nehézséget jelent a kutatóknak az Uránia szerkesztésének az az elve, hogy a különböző munkák szerzőit nem jelezték névvel. Ez sok találgatásra, feltevésre ad módot. A stílselemzés módszerei, bár rendkívül hasznosak, korántsem csálhatatlanok. Gálos Rezső sok pontban elfogadja, más esetekben korrigálja az eddigi megállapításokat. Ilyen irányú vizsgálódásai közül két eredményét érezzük jelentősnek. Gálos meggondolkoztató bizonyítékokat sorol fel arra vonatkozóan, hogy A fejvesztés című töredék nem Kármán eredeti munkája, sőt nem is az ő „honosítása”, és hogy nem lovagregény, hanem lovagdráma átdolgozása voltaképpen. A mű párbeszédese formájától eltekintve a „jelenés” szó használata is erre mutat. A párbeszédék közé szőtt elbeszélő részletek csupán azt látszanak bizonyítani, hogy a kor másodrendű irodalmában — gondoljunk Dugonics „drámáira” — ez a sajátos műfajkeveredés nem tartozott a ritkaságok közé. Gálos másik fontos megállapítása szerint A kincsásó sem eredeti munka. Véleményét tematikai elemekre alapozza. A cselekményre és a német környezetre hivatkozva vonja kétségbe — eléggé tartózkodóan — a mű eredetiségét. Ezzel nem érthetünk egyet. Nincs olyan irodalmi törvény, amely a történet színterét az eredetiség ilyen kizárólagos kritériumaként jelölné meg, és még kevésbé igaz az a vélemény, hogy az alapgondolat is az idegen hatást bizonyítja. A kincskeresés motivuma végighúzódik több évtized magyar irodalmán és az a tény, hogy ezt a sort Kármán nyitja meg, nem tekinthető véletlennek. A mű eleven stílusa, takarékos kompozíciója is ellentmond Gálos véleményének. Feltehető, hogy a történet alapja egy nemzetközileg elterjedt anekdota, de ez sem vonja kétségbe az elbeszélés eredetiségét, hiszen az ilyen történetek feldolgozása a különböző irodalmak történetében szinte általános.

A könyv utolsó fejezeteiben a kisebb cikkeket, fordításokat elemzi, méltatja Gálos és kimutatja azok forrásait. Ezek a források is Kármán sokoldalú érdeklődésére vetnek világot. Szerepel közöttük például Raynal, a francia felvilágosodás kiemelkedő egyénisége, a gyarmatosítás humanista leleplezője és Heinse, az Ardinghello neves szerzője. Érdekes a Kármán stílusával foglalkozó fejezet, itt sok finom és találó megfigyeléssel találkozunk. A Martinovics-összeesküvéssel való viszonyáról is közöl Gálos dokumentumokat műve utolsó fejezetében. Az életrajz után tekintélyes terjedelmű függelék következik, melyben Kármán és a Rádayak viszonyáról szóló dokumentumok, valamint kiadatlan Kármán-művek találhatók. A gondos, lelkiismeretes jegyzetanyag is növeli Gálos könyve tudományos értékét és hasznosságát.

Wéber Antal

ÉSZREVÉTELEK KOLTAY-KASTNER JENŐNEK AZ OLASZ—MAGYAR SZÓTÁRRÓL ÍROTT BÍRÁLATÁHOZ*

A bírálattal számos vonatkozásban nem értek egyet. Megállapítom, hogy a bíráló több alapvető kérdésben téves álláspontot képvisel. Nem egy helyen szótáram adatait elferdítve közli, hogy ezzel saját álláspontját támassza alá. A legtöbbet vitatott elvi kérdésekben nem nyilatkozik.

* I. O. K. VI. 3—4.